

# Náboženské vyznání v České republice z perspektivy inter- a intragenerační transmise<sup>1</sup>

Antonín Paleček, Roman Vido

## Religious Affiliation in the Czech Republic from the Perspective of Inter- and Intragenerational Transmission

**Abstract:** The paper focuses on the intergenerational and intragenerational transmission of religion in the Czech Republic. The authors start from the general statement that self-reported religious affiliation in Czech society continued to decline during the second half of the 20th century. This trend has usually been explained by secularization theory and by specifics of Czech social history, especially with regard to the anti-religious policies of the Communist regime. In their analysis of data from ISSP 2008 – Religion, the authors aim at a more detailed inquiry into the factors responsible for the decrease in self-reported religiosity in the Czech Republic. The results show that the key factor lies in de-conversion, which is not compensated sufficiently by conversion in either type of transmission, inter- or intragenerational.

**Keywords:** religious affiliation, generations, primary socialization, intergenerational transmission, intragenerational transmission

<http://dx.doi.org/10.13060/1214438X.2014.2.12.124>

Náboženství jako typ symbolického univerza zaujímalo v českých zemích, podobně jako jinde v Evropě, historicky významnou společenskou pozici. Zaměříme-li na základní projev institucionalizované religiozity, jímž je přihlášení se k náboženskému vyznání, zjistíme, že jeho míra v české společnosti v průběhu 2. poloviny 20. století výrazně poklesla. Na základě tohoto trendu je současná česká populace považována za jednu z nejsekularizovanějších v Evropě [Hamplová 2008; Václavíková Helšusová, Václavík 2006; Nešpor 2010a; Václavík 2010]. Pozoruhodné zde přitom není jen samotné oslabování společenského významu institucionalizovaného náboženství – s ním se v daném období můžeme setkat ve většině evropských zemí [Halman, Draulans 2006; Pollack 2008; Voas, Doebler 2011] a jeho obecná vysvětlení nabízejí etablované sekularizační teorie [Vido 2011]. Sociologický zájem si zasluhují také mechanismy, jejichž prostřednictvím se institucionalizované náboženství do onoho marginalizovaného postavení během několika desetiletí dostalo.

Chceme-li blíže porozumět vývoji religiozity v populaci, musíme se podrobněji zaměřit na proces její reprodukce (mobility) mezi generacemi. Důvod je zřejmý. Stejně jako populace samotná jsou i jednotlivé její charakteristiky závislé na reprodukci (mobilitě) mezi generacemi v procesu kontinuální populační obměny. Přesněji řečeno se jedná o reprodukci (mobilitu) mezi rodiči a jejich potomky (intergenerační transmise) a následnou reprodukci (mobilitu) primárně socializovaných charakteristik do období dospělosti jedinců (intragenerační transmise) [Lopreato, Hazelrigg 1970; Katrňák 2005, 2008].

Cílem této stati je snaha o zachycení tohoto reprodukčního mechanismu v české společnosti: zjištění míry reprodukce (mobility) religiozity a identifikace některých faktorů, které ji ovlivňují. Reprodukční mechanismus sledujeme u základního indikátoru (tradiční) institucionalizované religiozity: *přihlášení se k náboženskému vyznání*. Vycházíme přitom z předpokladu, že (ne)přihlášení se k náboženskému vyznání reprezentuje

významnou charakteristiku jedincovy identity (resp. sebeidentifikace), jež se odráží v jeho jednání a životních postojích.<sup>2</sup>

## Náboženská socializace

Přetrvávání religiozity ve společnosti se odvíjí od možnosti její reprodukce mezi generacemi [Myers 1996].<sup>3</sup> Člověk se nerodí s předem danými názory, hodnotami, postoji či sociálními rolami, ale přichází k nim v procesu *primární socializace*, během něhož si osvojuje již dříve objektivizovaný „svět“ [Berger, Luckmann 1999]. Úspěšnost této reprodukce zásadním způsobem ovlivňuje míru religiozity v dalších generacích [Mueller, Elder 2003; Bader, Desmond 2006]. Primární socializace probíhá standardně v rodině původu, v níž jsou pro dítě nejvýznamnějšími zprostředkovateli rolových vzorců, názorů, postojů, norem a sociálních praktik jeho rodiče. Právě prostředí nukleární rodiny má, vedle vrstevnických skupin, školy či médií, na výchovu dítěte určující vliv [Myers 1996; Sherkat 2003; Nešpor 2010b].

Předávání náboženské víry z rodičů na děti ovšem závisí na řadě faktorů. Patří k nim například intenzita náboženského přesvědčení rodičů [Voas 2003] nebo náboženská homogamie/heterogamie rodičů [Myers 1996; Bader, Desmond 2006]. Sňatek mezi osobami odlišného náboženského vyznání snižuje šanci na účinný přenos z rodičů na dítě [Voas 2003]. Některé výzkumy odhalují také vliv prarodičů (zejména babiček), ačkoli nižší než přímý vliv rodičů [Bengtson et al. 2009], a vzájemné posilování tohoto vlivu, pokud jsou prarodiče i rodiče silně věřící [Copen, Silverstein 2007].<sup>4</sup>

## Reprodukce religiozity v podmínkách modernity

Rodina není izolovanou sociální jednotkou, protože socializující rodiče i socializovaní potomci jsou vždy zasazeni do určitých historicko-společenských podmínek [Mannheim 2007; Roof 2009]. Kontext, v němž se odehrávají primární sociali-

zační procesy ve 2. polovině 20. století, představují (pozdně) moderní společnosti, k jejichž konstitutivním charakteristikám patří zvyšující se rychlost socio-kulturních změn, limitující možnosti mezigeneračního přenosu a podporující fragmentarizaci tradičních sociálních pout a kulturní paměti [Sabe 2007; Guest 2009]. Dopad těchto transformací je obzvláště citelný u tradičního náboženství, k jehož základním prvkům patří „kontinuita paměti“ [Hervieu-Léger 1998]. Náboženská identita přestává být prostřednictvím „tradičních“ institucí církve a rodiny předávána z generace na generaci a stává se častěji předmětem individuální volby. Mladší generace již necítí takový závazek předávání náboženské víry svým dětem, jako tomu bylo u starších generací. Tento trend je zřejmý zejména v západní Evropě [Crockett, Voas 2006; Guest 2009]. Právě v krizi přenosu náboženské víry mezi generacemi je potřeba hledat potenciální příčiny postupující sekularizace.

Kromě obecných parametrů moderních společností je třeba sledovat i vlivy *národního kontextu* příslušné společnosti. Podle Kelleyho a De Graafa působí tento kontextuální efekt zčásti prostřednictvím vystavenosti lidí obecně (ne)náboženské kultuře (případně vládní politice), zčásti díky (ne) náboženské orientaci potenciálních přátel, učitelů, spolupracovníků a partnerů. Důležitá je zároveň vzájemná interakce mezi národním kontextem a rodinným prostředím. Význam náboženského rodinného pozadí stoupá v sekulárních společnostech, zatímco v těch náboženských nabývá na větší váze národní kontext [Kelley, De Graaf 1997]. Důvodem je skutečnost, že se rodiče snaží své děti chránit před vlivy okolního sekulárního prostředí. U sekulárních rodin v náboženských společnostech nepůsobí tento efekt tak silně, neboť sekulární rodiče obvykle nebývají zapálenými ateisty a také často nahlížejí na náboženství jako na zdroj pozitivních morálních hodnot.<sup>5</sup>

Přes společné sekularizační tendence vyvěrající z modernizačních procesů je potřeba reflektovat důležité rozdíly mezi západní a východní částí Evropy. Základní okolnosti vývoje nejen české společnosti 2. poloviny 20. století souvisejí s působením explicitně *protináboženského politického režimu* [Barker 1998; Meulemann 2004]. Během něj docházelo k cílenému útoku na náboženství prostřednictvím oficiální státní ateistické ideologie [Zrinščak 2004], propagované různými komunikačními kanály (vzdělávací systém, hromadné sdělovací prostředky), a souboru politických a institucionálních opatření [Lytle 1998; Ramet 1998]. Jeho konkrétní podoba se v jednotlivých státech lišila, hlavní parametry však vykazují totožné rysy [Gautier 1997; Lytle 1998].<sup>6</sup>

Ve vývoji české (resp. československé) společnosti 2. poloviny 20. století můžeme identifikovat několik fází dopadu vlády komunistického režimu [Tomka 1998a; Zrinščak 2004; Balík, Hanuš 2007]. Až do poloviny 20. století měly v české společnosti silnou pozici křesťanské církve - k některé z nich se v cenzech hlásilo více než 90 % populace [ČSÚ 2003]. Brzy po nástupu komunistické vlády v roce 1948 však docházelo k přímým represím vůči církvím, duchovním a jejich veřejným aktivitám. Komunistická moc převzala kontrolu nad vzdělávacím systémem a obsahem výuky, hromadnými sdělovacími prostředky, organizovanými společenskými aktivitami apod. Přestože od 60. let docházelo k částečnému politickému uvolnění a zmírnění represí, zůstaly církve, náboženské učení i věřící ve společensky marginalizované pozici [Nešpor

2010a]. Až do roku 1989 byl jako jediný oficiální světonázor prosazován marxisticko-leninský materialismus [Fiala, Hanuš 2004; Václavík 2008].

Po pádu komunistického režimu byla obnovena politická demokracie a právní stát, čímž byl umožněn návrat církví a náboženských aktivit do veřejného života. Náboženství se však vracelo do společnosti poznamenané čtyřmi desítkami let ideologického působení komunistické moci [Tomka 1998a, 1999; Barker 1998]. Přestože na pokles religiozity měla výrazný vliv jí prosazovaná sekularizace (ateizace) společnosti, nelze opomíjet dopad již dříve započatých sekularizačních trendů vyvěrajících z obecnějších modernizačních procesů [Fasora, Hanuš, Malíř 2007]. Je tedy potřeba brát v potaz vliv a návaznost obou těchto procesů [Hamplová 2001; Lužný, Navrátilová 2001; Nešpor 2010a; Václavík 2010].

## Generační souvislosti transmise religiozity

Analýze časového vývoje religiozity v české společnosti z generační perspektivy se v uplynulých letech věnovalo hned několik sociologických studií [např. Lužný, Navrátilová 2001; Spousta 2002; Řeháková 2009; Laudátová, Vido 2010; Tichý, Vávra 2012; Váně, Lužný, Štípková 2013].<sup>7</sup>

Náboženská sebe-identifikace klesá s věkem, ačkoli nikoliv rovnoměrně. V obou případech jsou přítomny ve vývoji rozpoznatelné dvě zlomové linie. První z nich odděluje respondenty narozené do roku 1941 od následující věkové skupiny (1942-1949), druhá potom tuto skupinu od kohort osob narozených v letech 1950-1957 a mladších věkových skupin. Takováto konstelace naznačuje, že to byli lidé narození mezi léty 1942-1957, kteří byli během svých formativních let nejvíce zasaženi sekularismem komunistického režimu [Lužný, Navrátilová 2001].<sup>8</sup>

Při sledování frekvence návštěv kostela v současnosti a v dětství (věk 12 let) bylo zjištěno, že nejvyšší míra účasti na bohoslužbách se pojí s generací, která prožila část svého dětství během válečných let (tj. narozená ve 30. letech 20. století). Naproti tomu pokles veřejného praktikování náboženství lze zaznamenat u generace, jež vyrůstala mezi léty 1940-1953, a dále mezi respondenty narozenými v období 1960-1968 [Spousta 2002]. „Mladí lidé přestávali navštěvovat kostel především v dekádě kolem roku 1960, kdy bylo dvanáct let lidem narozeným kolem roku 1948. Kolem roku 1970 se prudký propad účasti mládeže v kostele více méně zastavil nebo alespoň silně zbrzdil.“ [Spousta 1999: 79] Pro všechny generace pak platí úbytek návštěvnosti bohoslužeb při srovnání současnosti a doby, kdy bylo respondentům 12 let, přičemž však je tento úbytek nerovnoměrný. U mladších generací (narození po roce 1973) je pokles asi 50 % ve srovnání s osobami narozenými kolem roku 1940, z nichž dnes chodí do kostela pouze 15 % těch, kteří kostel pravidelně navštěvovali ve svém dětství.

Také Laudátová a Vido [2010] potvrzují existenci význačného předělu mezi generacemi narozenými před rokem 1945 a po roce 1945, jež naznačuje očekávaný efekt protináboženského působení poúnorového politického režimu v Československu. Konstatovaný jev se projevuje zejména v případě víry v Boha, náboženské sebeidentifikace, přihlášení se k náboženskému vyznání a návštěvnosti bohoslužeb. Autoři [Laudátová, Vido 2010] zároveň na základě komparace dat ze tří vln EVS v České republice indikovali celkovou stagnaci až pokles míry tradiční religiozity v průběhu uplynulých dvaceti let (1991 -

2008), její mírný nárůst u střední generace (zejména u indikátoru víry v Boha) a částečné utlumení dřívějších výraznějších mezigeneračních rozdílů.

Analýza Řehákové [2009] ukazuje důležitou roli rodičů při zajišťování kontaktu dětí s náboženstvím. Vyrůstání s rodiči, kteří během respondentova dětství projevovali nějakou formou zájem o náboženství, podstatnou měrou zvyšovalo šance respondenta na jeho kontakt s náboženstvím v dospělém věku. U starších generací byl tento vliv obzvláště patrný, s nástupem mladších generací se tato vazba postupně rozvolňuje. Zajímavou roli sehrává v této souvislosti vzdělání; náboženská socializace klesá na účinnosti s vyšší vzdělání, zatímco u osob socializovaných v sekulárním prostředí vede naopak vyšší vzdělání k větší otevřenosti náboženství v dospělém věku.<sup>9</sup> Co se týče genderového aspektu, šance na transmisi religiozity z rodiče na dítě byla u obou pohlaví zhruba stejná, ovšem u dívek k ní v důsledku jejich častějšího vystavení náboženství v dětství docházelo častěji.

Ze studií Tichého a Vávry [Tichý 2010; Tichý, Vávra 2012], které cílily na specifickou kohortu osob ve věku 30-35 let a jejich rodiče, plyne obecný závěr, že hodnoty spjaté s náboženstvím nepatří v české společnosti mezi ty důležité, přičemž se tento postoj efektivně přenáší z generace rodičů na generaci dětí. Nicméně u těch osob, pro něž má náboženství důležitou roli, se vliv rodičů jeví být podstatným. Týká se to především roviny praktikování víry – při přenosu religiozity z rodičů na děti není příliš určující názor rodičů na důležitost náboženské výchovy, ani jejich náboženská sebedeclarace, ale společná náboženská praxe (tj. v případě tradiční religiozity navštěvování kostela). Zachování tradičního typu náboženské víry, kombinujícího v sobě víru v Boha a pravidelné praktikování takřka není možné bez náboženské výchovy v dětství, jejíž součástí je právě podílení se na náboženskou praxi s rodiči.

## Výzkumné hypotézy

Na základě uvedených poznatků lze předpokládat, že úspěšnost reprodukce religiozity v rodině původu (mezigenerační transmisi) bude v pozitivním vztahu s důležitostí, kterou socializující rodiče přikládají náboženství ve svém životě (**hypotéza 1**). Ovšem na straně druhé, každá mezigenerační transmisi probíhá v konkrétních společensko-historických podmínkách. Tyto podmínky se v průběhu 20. století v české společnosti několikrát zásadně změnily. Lze tedy očekávat, že dané proměny systémových podmínek, které působily nejen na socializující rodiče, ale i na socializované potomky, ovlivnily míru mezigenerační reprodukce (**hypotéza 2**).

Po ukončení formativního období se jedinec osamostatňuje a tím i vymaňuje z přímého vlivu rodiny původu. Ovšem to, zda si svoji primárně socializovanou religiozitu či ne-náboženský světový názor udrží i v průběhu dospělosti, může být ovlivněno dalšími faktory, např. sociálním prostředím, ve kterém žije. Je možno uvažovat o vlivu světového názoru partnera [Grotenhuis, Scheepers 2001], který jako jeden z nejvýznamnějších blízkých může ovlivňovat hodnoty i jednání, včetně šance na udržení si primárně socializované religiozity v průběhu dospělosti (**hypotéza 3**). Lze také uvažovat o významu tradice. Její vliv klesá s mírou individualizace jedince [Beck 2004; Pollack 2008]. Proto by měla být míra individualiza-

ce v negativním vztahu s mírou intragenerační reprodukce (**hypotéza 4**).

Výše jsme stručně nastínili možný mechanismus reprodukce religiozity v rámci intergenerační a intragenerační transmisi, spolu s hypotetickým působením vlivů některých potenciálních činitelů. Pokud v kterékoliv z transmisi nedochází k reprodukci v míře 100 %, pak musí zákonitě dojít k procesu mobility, u níž můžeme rozlišit dva typy: Jedinec může během konkrétní transmisi změnit svůj světový názor z ne-náboženského na náboženský a pak hovoříme o procesu *konverze* v této transmisi. Stejně tak však může jedinec během transmisi svůj náboženský světový názor opustit, načež hovoříme o *dekonverzi* [Wright et al. 2011]. Tento metodologicko-konceptuální přístup, který rozlišuje mobilitu dvou typů (směrů), je již delší čas užíván v sociálně stratifikačním výzkumu, v němž se sociální mobilita dělí na její vzestupnou a sestupnou část [viz Katrňák 2005].

Dochází-li v konkrétní transmisi k poklesu religiozity, pak musí být tento pokles zákonitě dán reprodukci < 100 %, kdy v mobilitě (hodnota do 100 % od reprodukce) převyšuje míra dekonverze míru konverze. V takovém případě jsou rozhodující právě hodnoty dekonverzí [srov. Nešpor 2010b: 51]. Hodnoty reprodukce, konverze a dekonverze lze sledovat přímo mezi socializujícími rodiči a jejich potomky v dospělém věku, kdy se tyto potomci stávají potenciálně socializujícími aktéry. Ovšem jak již bylo vysvětleno v teoretické části, transmisi mezi rodiči a jejich potomky ve formativním období (tj. intergenerační) a následná transmisi mezi těmito potomky ve formativním období a jejich dospělosti (tj. intragenerační), bývají zasazeny do rozdílných společensko-historických podmínek, a tedy také ovlivňovány rozdílnými faktory. Proto lze předpokládat, že se hodnoty reprodukce, konverze a dekonverze budou u téhož jedince nebo skupiny v obou transmisi lišit. To také znamená, že například převaha dekonverze nad konverzí (sekularizace) v intergenerační transmisi může být částečně nebo plně kompenzována či dokonce převyšena (desekularizace) převahou konverze nad dekonverzí v následné intragenerační transmisi.<sup>10</sup> Stejně tak se mohou hodnoty mobilitních poklesů daných převahou dekonverze nad konverzí nebo nárůsty dané převahou konverze nad dekonverzí mezi oběma transmisi sčítat. Pro příklad, úbytek podílů respondentů s náboženským vyznáním v průběhu intergenerační transmisi (-10 %) může být v určité míře (5 %) kompenzován nárůstem v průběhu transmisi intragenerační (-10+5=5), nebo také opačně posílen úbytkem (-5 %) v této transmisi (-10+(-5)=-15). Při neustálé generační obměně jsou pak změny v mírách religiozity ve společnosti výsledkem rozdílů mezi hodnotami konverzí a dekonverzí a jejich součtem v obou transmisi.

## Data

Tato studie vychází ze sekundární analýzy datového souboru International Social Survey Programme (ISSP) - Religion 2008, který obsahuje odpovědi 1512 respondentů.

Proměnné *deklarované náboženské vyznání respondenta v jeho dětství a dospělosti, deklarované náboženské vyznání jeho rodičů v době respondentova dětství*<sup>11</sup> a *deklarované náboženství partnerky/partnera* byly kolapsovány do dichotomických proměnných s kategoriemi „bez náboženského vyznání“ a „s náboženským vyznáním“.<sup>12</sup> V kategorii „s náboženským



vyznáním“ nerozlišujeme mezi náboženskými denominacemi/ konfesemi.<sup>13</sup>

### Závislé proměnné

*Intergenerační konverze:* Potomek byl primárně socializován s náboženským vyznáním, i když měl matku bez tohoto vyznání.<sup>14</sup>

*Intergenerační dekonverze:* Potomek byl primárně socializován bez náboženského vyznání, i když měl matku s tímto vyznáním – nepřevzal tedy vyznání své matky.

*Intragerační konverze:* Potomek se v dospělosti hlásí k náboženskému vyznání, i když nebyl s tímto vyznáním primárně socializován.

*Intragerační dekonverze:* Potomek se v dospělosti nehlásí k náboženskému vyznání, i když byl s tímto vyznáním primárně socializován.

### Nezávislé proměnné

*Homogamie ve světovém názoru:* Oba partneři (rodiče) se shodují ve svém světovém názoru - náboženském či nenáboženském.

*Náboženská homogamie:* Oba partneři (rodiče) se shodují v náboženském světovém názoru. Podle pravidla homogamie touto shodností indikujeme vnímaný význam náboženství v jejich životech [Kalmijn 1991, 1998; Nešpor 2010b]. Opačem je heterogamie, která vypovídá o poklesu této důležitosti.

*Pravidelná participace:* Četnost participace na bohoslužbách<sup>15</sup> v případech rodičů i potomků byla redukována do dichotomické proměnné s kategoriemi „pravidelná“, tj. alespoň 1x měsíčně, a „nepravidelná“, tj. méně než 1x měsíčně.<sup>16</sup>

*Individualizace:* Míru individualizace indikujeme bydlištěm v obci nad 5000 obyvatel oproti bydlišti v obci s menším počtem obyvatel. Počet obyvatel je vztažen k dichotomii město/venkov.

*Věkové kohorty:* Pro sledování vlivu zasazení formativního období do společensko-historického kontextu jsme zkonstruovali šest věkových kohort.<sup>17</sup>

Pro statistické výpočty bylo užito programu IBM SPSS Advanced Statistic, verze 15. 0. a metody logistické regrese [Řeháková 2000].

### Výsledky analýzy

Vzhledem k neustálé generační obměně lidské populace je i současný podíl hlásících se k náboženskému vyznání výsledkem měř reprodukce (mobility) v průběhu intergenerační a intragerační transmise. Každá generace rodičů v určité míře předává generaci svých potomků svůj světový názor - náboženský nebo nenáboženský. Následně tato generace potomků dospívá a jejich primárně socializovaný světový názor může přetrvát do dospělosti, nebo se také může změnit. Pro popis i vysvětlení sekularizačního nebo desekularizačního procesu je tedy potřeba zjistit, jakých hodnot nabývají reprodukční/mobilitní procesy v obou transmisiích a hlavně, zda hodnoty dekonverzí převyšují hodnoty konverzí (sekularizace), nebo zda naopak hodnoty konverzí převažují nad hodnotami dekonverzí (desekularizace).

Při sledování míry úspěšnosti reprodukce v rodině původu je třeba rozhodnout, zda tento proces budeme měřit v linii matka-potomek, otec-potomek nebo při vlivu rodičů

obou.<sup>18</sup> V tabulce 1 jsou zobrazeny dva modely. Do 1. modelu (M1) vstupuje jako vysvětlující proměnná pouze světový názor matky a do 2. modelu (M2) pak spolu se světovým názorem matky i světový názor otce. Pokud měl jedinec ve svém formativním období matku hlásící se k náboženskému vyznání (vliv otce zde nesledujeme), pak jsou šance takového potomka na primární socializaci také s náboženským vyznáním 124,6× vyšší (M1) oproti situaci, kdy byl socializován s nenáboženským světovým názorem. Z hodnot šancí v 2. modelu (M2) je dále patrné, že při sledování současného vlivu obou rodičů měl potomek matky s náboženským vyznáním 29,4× vyšší šanci na socializaci s náboženským vyznáním, přičemž otec s náboženským vyznáním zvyšoval tuto šanci 7,5krát. A konečně na základě velmi nízkých hodnot konstant v obou modelech lze říci, že v případě matčina nenáboženského světového názoru (M1) a i v případech nenáboženského světového názoru obou rodičů (M2), je primární socializace jejich potomků s náboženským vyznáním velice málo pravděpodobná.<sup>19</sup>

Z hodnot zjištěných v tabulce 1 lze odvodit následující poznatky: Za prvé, pro primární náboženskou socializaci potomka je náboženské vyznání matky výrazně důležitější než náboženské vyznání otce. Za druhé, pokud měl potomek matku nebo oba rodiče s nenáboženským světovým názorem, je pravděpodobnost jeho primární socializace s náboženským vyznáním velice nízká a věcně nevýznamná. Takové nízké hodnoty indikují také nízké hodnoty možných konverzí v průběhu intergenerační transmise. Předpoklad nízké míry konverzí pak dále naznačuje, že pokud potomka nábožensky primárně nesocializovala matka, pak jej takto nesocializoval nikdo jiný. Lze tedy hovořit o nízké síle socializačního vlivu dalších aktérů mimo nukleární rodinu, kterými by mohli být členové širší rodiny (např. prarodiče), zájmové skupiny, vzdělávací systém, masmédiá, náboženská agitace atd.<sup>20</sup>

Na základě zjištěné převahy primární socializačního vlivu matky oproti otci i dalším potenciálním aktérům se budeme v následných analýzách intergenerační transmise zaměřovat na linii matka-potomek, kdy bude světový názor otce použit jako součást proměnné indikující náboženskou homogamii rodičů.

### Změny podílů populace s náboženským vyznáním

Časový průběh změn v podílech současné religiozní (tj. k náboženskému vyznání se hlásící) populace, v podílech této populace v dětství a v podílech jejich matek v tomto období je zobrazen v grafu 1. Je patrné, že všechny tři křivky vykazují trend průběžného poklesu v čase. Před rokem 1949 byly

**Tabulka 1. Šance potomka na primární socializaci s náboženským vyznáním v závislosti na světovém názoru rodičů (Logistic Regression, hodnoty Exp(B))**

	M1	M2
Matka s náb. vyznáním	124,6	29,4
Otec s náb. vyznáním	-	7,5
Konstanta	0,024	0,019
R <sup>2</sup> Nagelkerka	0,593	0,643

Pozn.: M1 n=1359, M2 n=1274. Sig<0,000.  
Zdroj: ISSP 2008.

potomci primárně socializováni s náboženským vyznáním v podílu 85 %, poté tento podíl postupně klesal až na hodnotu 19 % v kohortě dětí socializovaných v 90. letech. Pokles podílů osob s náboženským vyznáním v časovém průběhu je patrný i v případě jejich primárně socializujících matek, a to z 89 % na 35 %. A konečně, část současné populace, která byla primárně socializována před rokem 1949, se v současnosti hlásí k náboženskému vyznání v podílu 74 %. Tento podíl klesá až ke kohortě primárně socializovaných v 90. letech na hodnotu 15 %. Je patrné, že u všech věkových kohort převyšují podíly matek vždy podíly jejich potomků ve formativním období a tyto podíly potomků opět převyšují podíly v jejich dospělosti. Nebo opačně nahlédnuto, podíly nábožensky primárně socializovaných potomků jsou nižší oproti podílům jejich matek a podíly těchto potomků v dospělosti jsou opět nižší oproti jejich podílům v jejich formativním období. Takové rozdíly ve výchozích i cílových bodech obou transmisí (matka -> potomek-dítě a potomek-dítě -> potomek v dospělosti) svědčí o mobilnitních procesech v obou transmisích, v nichž hodnoty dekonverzí v obou transmisích musely převýšit hodnoty konverzí, a to o hodnoty rozdílů mezi křivkami v grafu 1. Vyšší hodnoty dekonverze oproti konverzi, v konkrétní transmisii i v jejich součtu v obou transmisích, pak následně dokládají probíhající proces sekularizace.

Křivky časových průběhů však také nejsou souběžné, rozdíly v procentuálních podílech se v čase mění. Potomci, jejichž formativní období spadá před rok 1949, byli primárně socializováni s náboženským vyznáním v podílu 85 %, což je hodnota o -4 % nižší ve srovnání s populací jejich matek (89-85=-4). V následující kohortě, primárně socializované v 50. letech, se tento rozdíl mezi podíly matek a jejich potomků zvyšuje na hodnotu -13 % (82-79=-13) a v kohortě, jež byla socializačně formována v 60. letech, narůstá na hodnotu -24 %. Tento rozdíl zůstává u obou následujících kohort stabilní a na hodnotu -17 % klesá až u kohorty poslední, tj. u osob primárně socializovaných po roce 1989. Nárůst těchto rozdílů v čase dokládá zesilující proces sekularizace v rámci intergenerační transmisie v období od 40. do 80. let a jeho mírné oslabení v 90. letech.

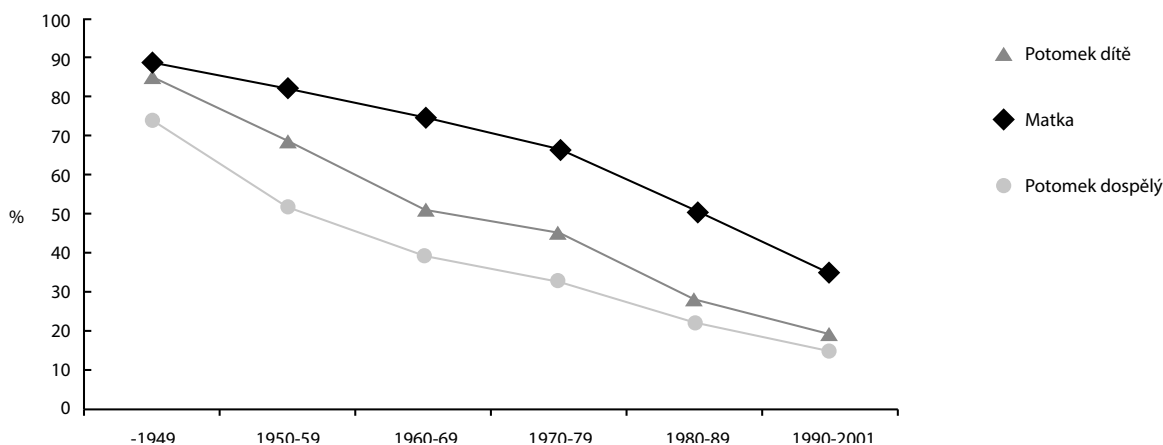
Rozdíly v podílech osob deklarujících náboženské vyznání v současnosti a ve formativním období (intragenerační tran-

smise) jsou také u všech věkových kohort záporné. Při sledování této transmisie ovšem časové období nevypovídá o společensko-historickém zasazení této transmisie, ale o časovém intervalu, který proběhl mezi formativním obdobím a současností s ohledem na věk respondentů.<sup>21</sup> Je možno uvažovat pouze o možném vlivu zasazení formativního období na míru intragenerační mobility, tedy o potenciálním vlivu primárně socializovaných dispozic na tuto transmisii.

Již v tomto okamžiku lze na základě záporných rozdílů v obou transmisích hovořit o procesu sekularizace v dimenzi deklarovaného náboženského vyznání. Tento sekularizační proces je v grafu 1 vyjádřen klesajícím trendem křivek výchozích i konečných stavů obou transmisí, tj. matek, jejich potomků v dětství a těchto potomků v dospělosti. V průběhu času tak klesají podíly matek s náboženským vyznáním, které jsou nejvýznamnějším primárně nábožensky socializačním aktérem (viz tabulku 1). Tento trend ovlivňuje i podíly primárně nábožensky socializovaných potomků. Tyto klesající podíly potomků s vyznáním pak opět klesají během dospělosti, ve které se tito potomci stávají potenciálně primárně socializujícími rodiči, čímž se začarovaný kruh reprodukce náboženského vyznání v procesu generační obměny uzavírá. Lze to formulovat i následovně: klesají podíly matek s náboženským vyznáním, tyto klesající podíly předávají své náboženské vyznání pouze části svých potomků (<100 %) a tyto nižší podíly potomků s náboženským vyznáním se opět snižují do věku dospělosti, v němž navazuje další cyklus, kdy se dospělí potomci stávají rodiči a tedy socializačními činiteli svých potomků. Souhrnně řečeno, pokaždé dochází k reprodukci pouze určitého podílu osob z předchozího podílu osob s náboženským vyznáním, důsledkem čehož jsou narůstající hodnoty mobilnitních poklesů, a tím i zesilující proces sekularizace. Pro podrobnější popis mechanismu mobilnitních změn je třeba uvažovat i o jednotlivých částech mobilnitních toků, tj. o hodnotách dekonverzí a konverzí a zvláště jejich rozdílu.

Pro příklad intergenerační transmisie zopakujeme: *intergenerační reprodukce* je nižší než 100 %, což je dáno rozdílem mezi podíly matek a jejich potomků s náboženským vyznáním. Dále, pokud je míra intergenerační reprodukce <100 %, pak muselo dojít k *mobilitě*, která může vykazovat dva směry. Za

Graf 1. Podíly osob s náboženským vyznáním v dětství a dospělosti a jejich matek s náboženským vyznáním



Pozn.: Počet případů: Potomek-dítě=1459, potomek-dospělý=1468, matky= 1349. Sig<0,000.  
Zdroj: ISSP 2008.

prvé, potomek v procesu primární socializace nereprodukoval náboženské vyznání své matky, tj. došlo k *intergenerační dekonverzi*. Za druhé, potomek mohl být primárně socializován s náboženským vyznáním, ale toto vyznání nepřevzal od matky, která se k náboženskému vyznání nehlásila. V takových případech došlo k *intergenerační konverzi*. Intergenerační transmisí je možno také zapsat následujícím jednoduchým vzorcem:

$$pp = pm - pd + pk$$

pp – podíl potomků s náboženským vyznáním

pm – podíl matek s náboženským vyznáním

pd – podíl dekonvertovaných potomků

pk – podíl konvertovaných potomků

V případě, že podíl dekonvertovaných převyšuje podíl konvertovaných ( $pd > pk$ ), pak dochází k procesu sekularizace. V opačném případě, kdy je podíl dekonvertovaných nižší než podíl konvertovaných ( $pd < pk$ ), dochází k procesu desekularizace. Také je třeba připomenout, že procesy dekonverze a konverze představují procesy *mobilitní*, ke kterým může docházet pouze tehdy, pokud se intergenerační reprodukce nachází na hodnotě  $< 100\%$ . Na stejném principu lze konstruovat i vzorec pro transmisí intragenerační, tedy s využitím podílů dekonvertovaných a konvertovaných mezi formativním obdobím (dětstvím) a dospělostí jedince, případně vzorec, ve kterém by byly zahrnuty hodnoty obou transmisí.

Je třeba si uvědomit, že potomci primárně nábožensky či nenábožensky socializovaní v jednom časovém období v dalším období dospívají, potenciálně zakládají rodiny a dostávají se do rolí primárně socializujících rodičů (matek), kteří mohou svůj náboženský nebo nenáboženský světový názor opět předávat svým potomkům. Pro uchování náboženského vyznání v čase, tedy v procesu neustálé generační obměny, jsou tedy podstatné míry dekonverze a konverze v obou transmisích. (resp. zda míra dekonverze převyšuje míru konverze, nebo naopak míra konverze převyšuje míru dekonverze).

## Dekonverze a konverze

Z průběhů křivek v grafu 1 byly v dimenzi deklarovaného náboženského vyznání zjištěny rozdíly mezi podíly matek, potomků ve formativním období a těchto potomků v jejich dospělém věku. Tyto rozdíly vypovídají o mobilitních procesech v obou transmisích, které se skládají z částí dekonverze a konverze. Je tedy třeba zjistit hodnoty těchto dvou částí mobilitních procesů.

Pokud chceme sledovat hodnoty konverzí, pak musíme do analýzy vstoupit i část populace, která se k náboženskému vyznání nehlásí, tj. je nutno sledovat světový názor jedince. Důvod je zřejmý - pokud například u jedince v průběhu intragenerační transmisí došlo k procesu konverze, pak se tento jedinec ve své dospělosti hlásí k náboženskému vyznání, ačkoliv byl primárně socializován bez tohoto vyznání. V tabulce 2 jsou uvedeny procentuální podíly těch osob ze současné dospělé populace, které v určité transmisí reprodukovaly světový názor nebo prošly konverzí či dekonverzí.

Jak je z tabulky 2 patrné, reprodukovala současná česká populace v intergenerační transmisí (linie matka-potomek) světový názor v podílu 83,1 %. Procesem dekonverze, kdy nebylo přejato náboženské vyznání matky, prošlo 16,1 % a opačně konvertovalo 0,8 % populace. Změny podílů osob s náboženským vyznáním v této transmisí jsou tedy přede-

vším výsledkem míry dekonverze, podíl konvertovaných nelze považovat za věcně významný.<sup>22</sup> Přesněji řečeno, podíl dekonvertovaných mnohonásobně převyšuje podíl konvertovaných; míra konverze zde kompenzuje jen malý zlomek míry dekonverze. V následné transmisí intragenerační došlo k reprodukci světového názoru v podílu 87,1 % populace, procesem dekonverze prošlo 11 % a procesem konverze 1,9 % populace. To znamená, že v obou transmisích hodnoty dekonverzí výrazně převyšují hodnoty konverzí, a generační obměna populace tak má sekularizační důsledky. V dalších analýzách sekularizačního procesu je proto na místě zaměřit se primárně na hodnoty dekonverzí v obou typech transmisí i následně pátrat po jejich příčinách. Nízké hodnoty konverzí nelze považovat za věcně významné, s ohledem na jejich nízkou míru s nimi nelze ani bezproblémově statisticky pracovat, a proto budou z dalších analýz vypuštěny.

## Intergenerační dekonverze v časovém průběhu

V grafu 1 byly znázorněny nižší podíly potomků s náboženským vyznáním ve formativním období ve srovnání s podíly jejich matek. Tyto rozdíly jsou dány především hodnotami dekonverzí (viz tabulku 2), jež by bylo možno vysvětlit jednak působením protináboženské politiky komunistického režimu, jednak probíhajícím procesem modernizace, kdy se však odolnost rodin vůči těmto sekularizačním tlakům může lišit v závislosti na pocíťované důležitosti náboženství v životech primárně socializujících rodičů. V grafu 2 jsou zobrazeny hodnoty pravděpodobností intergenerační dekonverze v důsledku zasazení formativního období do společensko-historických podmínek. V 1. modelu (M1) jsou vyjádřeny hodnoty pravděpodobností dekonverze (nepřevzetí vyznání matky) pouze v závislosti na zasazení této transmisí do společensko-historických podmínek. Do 2. modelu pak vstupuje i světový názor otce. Protože z důvodu intergenerační dekonverze do těchto modelů vstupují jen potomci, kteří měli matky s náboženským vyznáním, pak otec bez náboženského vyznání indikuje náboženskou heterogamii rodičů a otec s náboženským vyznáním náboženskou homogamii rodičů.<sup>23</sup>

První křivka (M1) zobrazuje pravděpodobnost intergenerační dekonverze, tj. procentuální podíly potomků, kteří nereprodukovali vyznání své matky. Hodnota této pravděpodobnosti byla u primárně socializovaných před rokem 1949 5 %, v další kohortě vzrostla na 13 %, v kohortě 60. a 70. let narostla na 28 % a v posledních dvou kohortách (80. a 90. léta) vykazuje další nárůst na hodnotu 41 %. Tento nárůst vypovídá o procesu sekularizace v průběhu intergenerační transmisí, který však není zcela lineární. Je možné si všimnout, že pravděpodobnost dekonverze u osob primárně socializovaných

**Tabulka 2. Podíly reprodukce světového názoru, dekonverze a konverze náboženského vyznání v obou transmisích (hodnoty v %)**

	Reprodukce	Konverze	Dekonverze
Intergenerační	83,1	0,8	16,1
Intragenerační	87,1	1,9	11,0

Pozn.: Intergenerační n=1352, intragenerační n= 1450. Sig<0,000.  
Zdroj: ISSP 2008.

v 50. letech se oproti osobám socializovaným v předchozím období přibližně ztrojnásobuje, v kohortě 60. let se oproti 50. letům zdvojnásobuje, v následující kohortě se nezvyšuje, opět narůstá v kohortě 80. let, a to asi 1,5×, a v kohortě poslední je opět stabilní. V konfrontaci se společensko-historickým kontextem, do něhož je námi sledovaný proces dekonverze zasazen, by bylo možno uvažovat o vlivu protináboženské/proticírkevní politiky v období komunistické státní moci. Nelze ovšem také opomíjet probíhající proces modernizace a detradicionalizace. Je nutno předpokládat možnost souběžného vlivu obou faktorů [např. Hamplová 2001].

Dále je patrné, že po nástupu komunistické strany k moci (1948) se pravděpodobnost dekonverze ztrojnásobila, v období částečného uvolnění (60. léta) se nezvyšovala, což platí také o éře po pádu komunistického režimu. Bylo by možno namítnout, že se dekonverze nezvýšila ani v období normalizace (70. léta) ve srovnání s dekadou předcházející.<sup>24</sup> Zde je ovšem třeba předpokládat, že vliv změn společensko-politických podmínek se projevuje jen pozvolna, protože působí vůči již zavedeným způsobům myšlení, postojům atd., které mohou vykazovat určitou míru setrvačnosti.

Další dvě křivky v grafu 2 zobrazují hodnoty pravděpodobnosti intergenerační dekonverze, kdy do modelu vstupuje i světový názor otce. Protože model zahrnuje pouze potomky, kteří měli matky s náboženským vyznáním, pak přítomnost náboženského vyznání u otce indikuje náboženskou homogamii rodičů<sup>25</sup> a nepřítomnost naopak náboženskou heterogamii. Je patrné, že potomek nábožensky homogamních rodičů (M2b) měl ve všech obdobích nižší pravděpodobnost dekonverze oproti potomkovi s rodiči heterogamními i oproti modelu 1, v němž sledujeme pouze vliv zasazení procesu dekonverze do konkrétního časového období. Dále je patrné, že křivky pravděpodobnosti intergenerační dekonverze dané pouze časovým zasazením (M1) i křivky zobrazující tyto pravděpodobnosti v případech nábožensky homogamních rodičů (M2b) vykazují podobné změny v čase.<sup>26</sup>

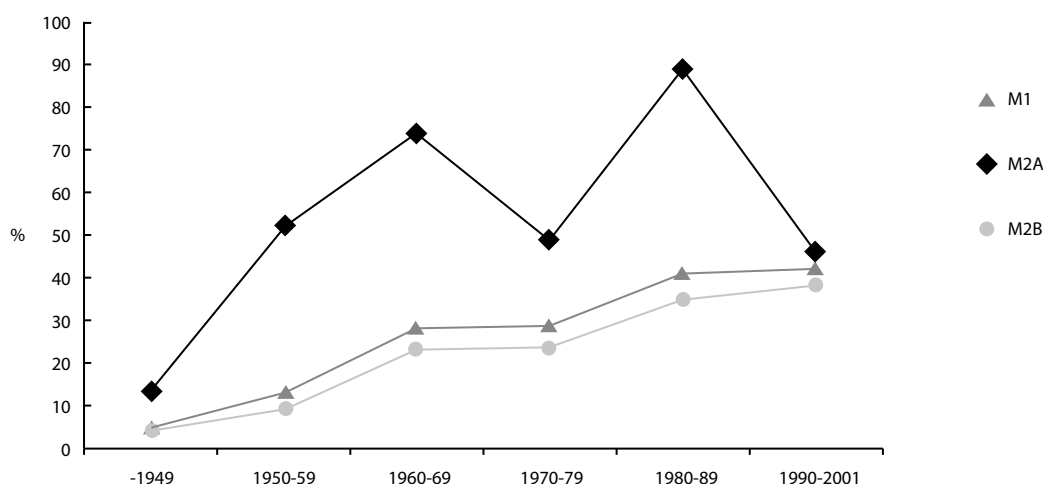
V souhrnu můžeme uvést, že pravděpodobnost intergenerační dekonverze narůstá po nástupu komunistické totalitní moci a tento nárůst se snižuje v období uvolnění a poté až po obnově demokracie. Rodiny s nábožensky homogamními rodiči byly ovšem od nástupu komunistického režimu až po jeho pád vždy odolnější vůči dekonverzi svých potomků oproti rodičům nábožensky heterogamním. Lze tedy konstatovat, že proces sekularizace, daný mírami intergenerační dekonverze, vychází ze tří faktorů. Jednak protináboženské politiky komunistického režimu (viz nárůst křivek M1 a M2), z již probíhajícího procesu modernizace (viz jen stabilita a ne pokles v období uvolnění a po pádu komunistického režimu) a z vyšší odolnosti vůči sekularizačním tlakům u nábožensky homogamních rodičů. Sekularizační vlivy (bez rozlišení komunistického režimu či procesu modernizace) se tedy setkávaly s rozdílným odporem v návaznosti na pocítovanou důležitost náboženství v rodině, kdy míru této důležitosti indikujeme náboženskou homogamii rodičů.

V předcházející části textu byly interpretovány hodnoty grafů 1 a 2, v nichž se časové průběhy hodnot obou grafů navzájem liší, což je potřeba vysvětlit. Vezměme si příklad: v grafu 1 byl v kohortě -1949 zjištěn podíl matek s náboženským vyznáním 89 %. Těchto 89 % tvoří 100 % matek pro potenciální dekonverzi jejich potomků, jejichž podíl je v této kohortě 85 %. Proto platí vzorec  $85/(89/100)=95,5$  % reprodukce, z něž plyne  $100-95,5=0,45$  % dekonverze. Tento podíl dekonvertovaných (vyjádřený procentuální pravděpodobností dekonverze) je v grafu 2 u kohorty -1949 zobrazen v křivce M1. V grafu 1 byly sledovány podíly osob s náboženským vyznáním, tedy stavy, zatímco v grafu 2 se pozornost zaměřovala na podíly dekonvertovaných, tedy na procesy, které k daným stavům vedly.<sup>27</sup>

### Význam náboženství v životech rodičů

V grafu 2 jsme sledovali pravděpodobnosti dekonverze v závislosti na společensko-historickém kontextu, v němž byl jedinec

**Graf 2. Hodnoty pravděpodobností intergenerační dekonverze v závislosti na společensko-historickém zasazení a náboženské homogamii rodičů (hodnoty pravděpodobností v %)**



Pozn.: M1 n=915, Likelihood Ratio=84,8, sig=0,000. M2 n=867, Likelihood Ratio=122,2, sig=0,000.  
Zdroj: ISSP 2008.



socializován, i vlivu pocíťované důležitosti náboženství v životech jeho rodičů. Tato důležitost byla indikována náboženskou homogamií rodičů. Míra náboženské homogamie však nemusí být jediným možným indikátorem síly tohoto vztahu; je možno uvažovat i o účasti rodičů na kolektivních náboženských obřadech (bohoslužbách). Také je potřeba reflektovat možný rozdílný důraz na primární náboženskou socializaci u dcer a synů. Hodnoty síly vlivů těchto faktorů jsou při rozlišení pohlaví socializovaného potomka zobrazeny v tabulce 3.

V tabulce 3, stejně jako v grafu 2, indikuje náboženské vyznání otce náboženskou homogamií rodičů, protože matky s náboženským vyznáním jsou součástí vysvětlované proměnné *Intergenerační dekonverze*. Pokud tedy dcera vyrůstala v rodině s nábožensky homogamními rodiči, pak byla její šance na dekonverzi 0,2× nižší oproti nábožensky heterogamním rodičům. V případě syna je tato šance vyšší 0,26krát. Pokud matka ve formativním období svého potomka pravidelně (alespoň 1x měsíčně) participovala na bohoslužbách, pak šance na dekonverzi jejich dcer klesají 0,09× a šance synů 0,23krát. Participace otce snižuje tyto šance u dcer 0,24× a synů 0,31krát.

Z těchto hodnot poměrů šancí lze vyvozovat následující: Vnímaná důležitost náboženství v případě obou rodičů (indikovaná jejich náboženskou homogamií) i náboženské chování těchto rodičů (indikováno pravidelnou participací) snižuje šance na dekonverzi jejich potomka od náboženského vyznání matky v případech dcer výrazně silněji oproti synům. Dále, nejsilnějším faktorem snižujícím šanci na dekonverzi se jeví být pravidelná participace matky, a to u dcer (0,09×). Druhý nejsilnější faktor představuje náboženská homogamie rodičů, a to opět v případech jejich dcer. Takovéto výsledky jsou v souladu s dřívějšími závěry empirických prací, které zjistily silnější důraz na náboženskou primární socializaci dcer oproti synům [Hamplová 2011]. A konečně, šance na dekonverzi potomka od matčina náboženského vyznání klesají více s pravidelnou participací matky ve srovnání s participací otce. I u tohoto faktoru lze tedy hovořit o silnějším vlivu matky oproti otci. Vliv otcova světového názoru se projevuje především skrze náboženskou homogamií rodičů. V souhrnu je tedy možné konstatovat, že v průběhu intergenerační transmise dekonvertují dcery oproti synům v nižší míře a dekonverze je negativně ovlivňována (brzděna) pocíťovanou důležitostí náboženství v životech rodičů i jejich aktivním náboženským chováním.

### Intragerační dekonverze

Po ukončení formativního období se sice jedinec vymaňuje z přímého vlivu své rodiny původu, ale do dospělosti vstupuje nejen se svým primárně socializovaným vztahem k náboženství, ale i dispozicemi, a také se dostává do dalších interakcí, tedy do sféry vlivu dalších faktorů.

Z modelu v tabulce 4 můžeme zjistit, že šance na dekonverzi v dospělém věku jsou 0,3× nižší v případě jedince, který byl v dětství veden k pravidelné participaci na náboženských obřadech. Zde můžeme uvažovat o vlivu důrazu, který rodiče v případě svého potomka kladli na jeho primární náboženskou socializaci a utváření jeho náboženské identity, jenž ovlivňuje tohoto jedince i v dospělosti. Šance na dekonverzi jsou 0,1× nižší, pokud příslušný dospělý jedinec žije s partnerem s náboženským vyznáním. Takový partnerův světový názor se ukazuje být dokonce silnějším determinantem ve srovnání s vlivem primární náboženské socializace. Je však třeba zdůraznit, že

**Tabulka 3. Šance na intergenerační dekonverzi dcer a synů v závislosti na náboženské homogamii rodičů a jejich náboženském chování (hodnoty Exp(B))**

	Dcera	Syn
Otec s nábož. vyznáním	0,2	0,26
Matka s pravidel. participací	0,09	0,23
Otec s pravidel. participací	0,24	0,31
R <sup>2</sup> Nagelkerka	0,422	0,295

Pozn.: Dcery n=460, synové n=329. Sig<0,03.  
Zdroj: ISSP 2008.

v datovém souboru nejsou obsaženy žádné proměnné, které by mohly indikovat, zda došlo prvně k párovému výběru ovlivněnému náboženským vyznáním nebo ke změně světového názoru jednoho z partnerů až v průběhu jejich soužití.

Šance na dekonverzi v dospělosti jsou 0,3× nižší u žen a 2,6× vyšší v případě bydliště v obci nad 5000 obyvatel. Velikostí obce je zde indikována míra individualizace, proto je možno konstatovat, že s nárůstem individualizace narůstají také šance na intergenerační dekonverzi. Poslední zde sledovanou vysvětlující proměnnou představuje nedůvěra k církvím, která zvyšuje šance na dekonverzi 3,8krát. Tato hodnota může naznačovat vliv individuálního postoje, který však sám v určité míře může pravděpodobně podléhat vlivu primární socializace, světového názoru partnera atd.

### Závěr a diskuze

V této stati jsme představili metodologický postup, který umožňuje popsat a vysvětlit obecně potvrzovaný proces sekularizace v české populaci 2. poloviny 20. století. Praktický analytický příklad užití této metodologie se zaměřil na jeden z projevů tradiční formy religiozity - deklaraci náboženského vyznání. Změny v podílech osob deklarujících toto vyznání jsme sledovali i vysvětlovali v rámci intergenerační a intragerační transmise.

Závěrem lze konstatovat, že ani v jedné z transmisí nebylo náboženské vyznání v populaci plně reprodukováno a že podíly dekonvertovaných vždy výrazně převyšovaly podíly konvertovaných. Z této převahy vyplývá pokles podílů osob s náboženským vyznáním, tedy proces sekularizace. Velice nízké, zanedbatelné velikosti konverzí v průběhu intergenerační transmise pak svědčí o absenci primárně nábožensky socializujících aktérů mimo nukleární rodinu. To znamená, že pokud svého potomka nábožensky nesocializovala matka, pak tak - ve významnější míře - neučinil nikdo jiný. Stejně tak byly velice nízké hodnoty konverzí zjištěny i v rámci intragerační transmise, kdy lze opět uvažovat o nepřítomnosti dalších faktorů, které by dospělého jedince ovlivnily směrem ke konverzi k náboženskému vyznání.

Proces sekularizace české populace je tak dán v prvé řadě mírami dekonverzí v obou transmisích. Možné příčiny těchto dekonverzí můžeme spatřovat jednak v působení protináboženské politiky komunistického režimu, jednak v účincích probíhajícího procesu modernizace. Uvedené sekularizační tlaky však byly bržděny významem, který mělo náboženství v životech socializujících rodičů. Můžeme tedy konstatovat,



**Tabulka 4. Hodnoty šancí na dekonverzi v průběhu intragenerační transmise v závislosti na vybraných faktorech (hodnoty Exp(B))**

	Exp(B)	Sig
Pravidelná participace v dětství	0,322	0,001
Partner s nábož. vyznáním	0,131	0
Pohlaví (žena)	0,299	0,001
Obec >5000 obyvatel	2,582	0,006
Nedůvěra k církvím	3,802	0

Pozn.: R<sup>2</sup> Nagelkerka=0,445. N=136  
Zdroj: ISSP 2008

že proces dekonverze je na jedné straně pozitivně ovlivňován sekularizačními tlaky ve společnosti, ale na druhé straně zpomalován pocíťovaným významem náboženství v životě a vlivem rodinných tradic.

Výrazná převaha hodnot dekonverzí nad konverzemi v obou transmisích má pro proces sekularizace i další důsledky. Všechny matky nepředávají své náboženské vyznání potomkům v jejich formativním období a, jak ukazují zanedbatelné hodnoty intergenerační konverze, tak nečiní nikdo jiný. Podíl

potomků s náboženským vyznáním je tak vždy nižší oproti podílu matek s tímto vyznáním. Následně se podíl těchto potomků s vyznáním v důsledku výrazné převahy dekonverzí nad konverzemi opět snižuje. Takže dospělí potomci, jejichž podíl je z důvodů dekonverzí nižší oproti jejich matkám, se stávají rodiči a tuto sníženou míru religiozity opět plně nepředávají svým potomkům. V neustálé obměně generací je tak stále méně a méně rodičů s náboženským vyznáním, protože tyto podíly v průbězích obou transmisí z důvodu převahy dekonverzí nad konverzemi oproti předchozí generaci klesají.

Zde představený metodologický postup by bylo možno použít i při sledování dalších dimenzí religiozity - například participace na bohoslužbách nebo víry v boha. Podmínku takového zkoumání představuje dostupnost příslušných proměnných v datových souborech, které by indikovaly danou dimenzi religiozity u rodičů, u jejich potomků v jejich formativním období (dětství) a v jejich dospělosti. Přínosné poznatky by mohlo nabídnout také srovnání reprodukčních a mobilitních procesů v obou transmisích v České republice a jiných zemích, ať už s podobnou, či rozdílnou (moderní) historií. Právě případné odlišnosti ve společensko-historických podmínkách by mohly ukázat rozdílnou sílu vlivů jednotlivých sekularizačních a desekularizačních faktorů.

## literatura

- Bader, Christopher D., Scott A. Desmond. 2006. „Do as I Say and as I Do: The Effects of Consistent Parental Beliefs and Behaviors Upon Religious Transmission.“ *Sociology of Religion* 67 (3): 313–329, <http://dx.doi.org/10.1093/socrel/67.3.313>.
- Balík, Stanislav, Jiří Hanuš. 2007. *Katolická církev v Československu 1945-1989*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Barker, Eileen. 1998. „State Imposed Secularism: Yet Another Dimension?“ Pp. 191-210 in Rudi Laermans, Bryan R. Wilson, Jaak Billiet (eds.). *Secularization and Social Integration. Papers in Honor of Karel Dobbelaere*. Leuven: Leuven University Press.
- Beck, Ulrich. 2004. *Riziková společnost. Na cestě k jiné moderně*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Bengtson, Vern L., Casey E. Copen, Norella M. Putney, Merrill Silverstein. 2009. „A Longitudinal Study of the Intergenerational Transmission of Religion.“ *International Sociology* 24 (3): 325-345, <http://dx.doi.org/10.1177/0268580909102911>.
- Berger, Peter L., Thomas Luckmann. 1999. *Sociální konstrukce reality*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Copen, Casey E., Merrill Silverstein. 2007. „Transmission of Religious Beliefs across Generations: Do Grandparents Matter?“ *Journal of Comparative Family Studies* 38 (4): 497-510.
- Crockett, Alasdair, David Voas. 2006. „Generations of Decline: Religious Change in 20th-Century Britain.“ *Journal for the Scientific Study of Religion* 45 (4): 567–584, <http://dx.doi.org/10.1111/j.1468-5906.2006.00328.x>.
- ČSÚ. 2003. „Úvod.“ [online] *Náboženské vyznání obyvatelstva* [cit 28. 8. 2011]. Dostupné z: <http://tinyurl.com/l5bkwa3>.
- Fasora, Lukáš, Jiří Hanuš, Jiří Malíř (eds.). 2007. *Sekularizace českých zemí v letech 1848-1914*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Fiala, Petr, Jiří Hanuš. 2004. „Katolická církev a totalitarismus v českých zemích.“ Pp. 9-25 in Petr Fiala, Jiří Hanuš (eds.). *Katolická církev a totalitarismus v českých zemích*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Gautier, Mary L. 1997. „Church Attendance and Religious Belief in Postcommunist Societies.“ *Journal for the Scientific Study of Religion* 36 (2): 289-296, <http://dx.doi.org/10.2307/1387559>.
- Grotenhuis, Te Manfred, Peer Scheepers. 2001. „Churches in Dutch: Causes of Religious Disaffiliation in the Netherlands, 1937-1995.“ *Journal for the Scientific Study of Religion* 40 (4): 591-606, <http://dx.doi.org/10.1111/0021-8294.00079>.

- Guest, Mathew. 2009. „The Reproduction and Transmission of Religion.“ Pp. 651-670 in Peter B. Clarke (ed.). *The Oxford Handbook of the Sociology of Religion*. Oxford: Oxford University Press.
- Halman, Loek, Veerle J. R. Draulans. 2006. „How Secular is Europe?“ *The British Journal of Sociology* 57 (2): 263-288, <http://dx.doi.org/10.1111/j.1468-4446.2006.00109.x>.
- Hamplová, Dana. 2001. „Institucionalizované a neinstitucionalizované náboženství v českém poválečném vývoji.“ *Soudobé dějiny* 8 (2-3): 294-311.
- Hamplová, Dana. 2008. „Čemu Češi věří: dimenze soudobé české religiozity.“ *Sociologický časopis* 44 (4): 703-723.
- Hamplová, Dana. 2011. „Náboženství a pohlaví: Proč jsou ženy zbožnější než muži?“ *Sociologický časopis* 47 (2): 297-323.
- Hervieu-Léger, Danièle. 1998. „The Transmission and Formation of Socioreligious Identities in Modernity. An Analytical Essay on the Trajectories of Identification.“ *International Sociology* 13 (2): 213-228, <http://dx.doi.org/10.1177/026858098013002005>.
- Iannaccone, Laurence R. 2003. „Looking Backward: A Cross-National Study of Religious Trends.“ *Working Paper*. George Mason University: Center for Study Public Choice.
- Kalmijn, Matthijs. 1991. „Shifting Boundaries: Trends in Religious and Educational Homogamy.“ *American Sociological Review* 56 (6): 786-800, <http://dx.doi.org/10.2307/2096256>.
- Kalmijn, Matthijs. 1998. „Intermarriage and Homogamy: Causes, Patterns, Trends.“ *Annual Review of Sociology* 24: 395-421, <http://dx.doi.org/10.1146/annurev.soc.24.1.395>.
- Katrňák, Tomáš. 2005. *Třídní analýza a sociální mobilita*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Katrňák, Tomáš. 2008. *Správně volbou? Homogamie a heterogamie manželských párů v České republice*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Kelley, Jonathan, Nan Dirk De Graaf. 1997. „National Context, Parental Socialization, and Religious Belief: Results from 15 Nations.“ *American Sociological Review* 62 (4): 639-659, <http://dx.doi.org/10.2307/2657431>.
- Laudátová, Marie, Roman Vido. 2010. „Současná česká religiozita v generační perspektivě.“ *Sociální studia* 7 (4): 37-61.
- Lopreato, Joseph, Lawrence E. Hazelrigg. 1970. „Intragenerational versus Intergenerational Mobility in Relation to Sociopolitical Attitudes.“ *Social Forces* 49 (2): 200-210, <http://dx.doi.org/10.2307/2576520>.
- Lužný, Dušan, Jolana Navrátilová. 2001. „Religion and Secularization in the Czech Republic.“ *Czech Sociological Review* 9 (1): 85-98.
- Lytle, Paula F. 1998. „Religion and Politics in Eastern Europe.“ Pp. 304-329 in Pedro S. Ramet (ed.). *Eastern Europe. Politics, Culture and Society since 1939*. Bloomington: Indiana University Press.
- Mannheim, Karl. 2007. „Problém generací.“ *Sociální studia* 4 (1-2): 11-44.
- Meulemann, Heiner. 2004. „Enforced Secularization – Spontaneous Revival? Religious Belief, Unbelief, Uncertainty and Indifference in East and West European Countries 1991 – 1998.“ *European Sociological Review* 20 (1): 47-61, <http://dx.doi.org/10.1093/esr/20.1.47>.
- Mueller, Margaret M., Glen H. Elder. 2003. „Family Contingencies Across the Generations: Grandparent-Grandchild Relationships in Holistic Perspective.“ *Journal of Marriage and Family* 65 (2): 404-417, <http://dx.doi.org/10.1111/j.1741-3737.2003.00404.x>.
- Myers, Scott M. 1996. „An Interactive Model of Religiosity Inheritance: The Importance of Family Context.“ *American Sociological Review* 61 (5): 858-866, <http://dx.doi.org/10.2307/2096457>.
- Nešpor, Zdeněk R. 2010a. *Příliš slábi ve víře. Česká ne/religiozita v evropském kontextu*. Praha: Kalich.
- Nešpor, Zdeněk R. 2010b. „Rodina/domácnost jako náboženská skupina v procesu transformace.“ *Lidé města / Urban People* 12 (1): 31-60.
- Pollack, Detlef. 2008. „Religious Change in Europe: Theoretical Considerations and Empirical Findings.“ *Social Compass* 55 (2): 168-186, <http://dx.doi.org/10.1177/0037768607089737>.
- Ramet, Sabrina P. 1998. *Nihil Obstat. Religion, Politics, and Social Change in East-Central Europe and Russia*. Durnham: Duke University Press.
- Roof, Wade Clark. 2009. „Generations and Religion.“ Pp. 616-634 in Peter B. Clarke (ed.). *The Oxford Handbook of the Sociology of Religion*. Oxford: Oxford University Press.
- Řeháková, Blanka. 2000. „Nebojte se logistické regrese.“ *Sociologický časopis* 36 (4): 475-492.
- Řeháková, Blanka. 2009. „Náboženská socializace v dětství a zájem o náboženství v dospělosti.“ Pp. 76-87 in Dana Hamplová, Blanka Řeháková. *Česká religiozita na přelomu století (Sociologické studie 09-02)*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Sabe, Jordi C. 2007. „The Crisis in Religious Socialization: An Analytical Proposal.“ *Social Compass* 54 (1): 97-111, <http://dx.doi.org/10.1177/0037768607074155>.
- Sherkat, Darren E. 2003. „Religious Socialization. Sources of Influence and Influences of Agency.“ Pp. 151-163 in Michele Dillon (ed.). *Handbook of the Sociology of Religion*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Spousta, Jan. 1999. „České církve očima sociologických výzkumů.“ Pp. 73-90 in Jiří Hanuš (ed.). *Náboženství v době společenských změn*. Brno: MPÚ Masarykova univerzita.
- Spousta, Jan. 2002. „Changes in Religious Values in the Czech Republic.“ *Sociologický časopis* 38 (3): 345-363.
- Tichý, Radek. 2010. „Socializace v rodině – případ náboženství a s náboženstvím spjatých hodnot.“ Pp. 57-64 in Michaela Šmídová, Martin Vávra (eds.). *Hodnotová a sociální reprodukce v rodině: první výsledky z výzkumu dvou generací*. Praha: CESES FSV UK.
- Tichý, Radek, Martin Vávra. 2012. *Náboženství z jiného úhlu*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Tížik, Miroslav. 2011. *Náboženstvo vo verejnom živote na Slovensku. Zápasy o ideový charakter štátu a spoločnosti*. Bratislava: Sociologický ústav SAV.

- Tomka, Miklos. 1998a. „Contradictions of Secularism and the Preservations of the Sacred. Four Contexts of Religious Change in Communism.“ Pp. 177-189 in Rudi Laermans, Bryan R. Wilson, Jaak Billiet (eds.). *Secularization and Social Integration. Papers in Honor of Karel Dobbelaere*. Leuven: Leuven University Press.
- Tomka, Miklos. 1998b. „Coping with Persecution: Religious Change in Communism and in Post-Communist Reconstruction in Central Europe.“ *International sociology* 13 (2): 229-248, <http://dx.doi.org/10.1177/026858098013002006>.
- Tomka, Miklos. 1999. „Marginalizace a opozice jako motivy izolacionismu a konzervatismu východoevropského kato-licismu.“ Pp. 91-109 in Jiří Hanuš (ed.). *Náboženství v době společenských změn*. Brno: MPÚ Masarykova universita.
- Václavík, David. 2008. „Český ateismus ve dvacátém století. K vývoji a institucionalizaci v letech 1948-1989.“ *Soudobé dějiny* 14 (2-3): 470-485.
- Václavík, David. 2010. *Náboženství a moderní česká společnost*. Praha: Grada.
- Václavíková Helšusová, Lenka, David Václavík. 2006. „Institucio-nalizovaná podoba religiozity a její projevy v České republi-ce v letech 1989-2000.“ *Religio* 14 (2): 173-191.
- Váně, Jan, Dušan Lužný, Martina Štípková. 2013. „Traditional and Alternative Religiosity in Contemporary Czech Republic: A Comparison of Age Groups.“ Pp. 184-203 in Karl Baier, Franz Winter (eds.). *Altern in den Religionen/Ageing in Religi-on*. Münster: LIT.
- Vido, Roman. 2011. *Konec velkého vyprávění? Sekularizace v soci-ologické perspektivě*. Brno: Centrum pro studium demokra-cie a kultury.
- Voas, David. 2003. „Intermarriage and the Demography of Se-cularization.“ *The British Journal of Sociology* 54 (1): 83-108, <http://dx.doi.org/10.1080/0007131032000045914>.
- Voas, David, Stefanie Doebler. 2011. „Secularization in Europe: Religious Change between and within Birth Cohorts.“ *Reli-gion and Society in Central and Eastern Europe* 4 (1): 39-62.
- Wilson, John, Darren E. Sherkat. 1994. „Returning to the Fold.“ *Journal for the Study of Religion* 33 (2): 148-161, <http://dx.doi.org/10.2307/1386601>.
- Wright, Bradley R. E., Dina Giovanelli, Emily G. Dolan, Mark E. Edwards. 2011. „Explaining Deconversion from Christianity. A Study of Online Narratives.“ *Journal of Religion & Society* 13: 1-17.
- Zrinščak, Siniša. 2004. „Generations and Atheism: Patterns of Response to Communist Rule Among Different Gene-rations and Countries.“ *Social Compass* 51 (2): 221-234, <http://dx.doi.org/10.1177/0037768604043008>.

#### Zdroje dat

International Social Survey Programme. 2008. Sociologický datový archiv Sociologického ústavu AV ČR

Antonín Paleček vystudoval magisterský program oboru sociologie na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně, kde v současné době pokračuje v doktorském studiu sociologie. Lze jej kontaktovat na adrese: [palecek.email@seznam.cz](mailto:palecek.email@seznam.cz)

Roman Vido působí jako odborný asistent na Katedře sociologie Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně. Věnuje se sociologii náboženství a sociologickým teoriím. Je autorem monografie *Konec velkého vyprávění? Sekularizace v sociologické perspektivě* (Brno: CDK, 2011). Lze jej kontaktovat na adrese: [vido@mail.muni.cz](mailto:vido@mail.muni.cz)

#### poznámky

- <sup>1</sup> Tato stať vznikla v rámci řešení grantu GA ČR GA14-01948S Kontinuita a diskontinuita v náboženské paměti v České republice.
- <sup>2</sup> Jsme si vědomi omezení a komplikací, které tento přístup obnáší. Současně nepopíráme možnost nebo užitečnost jinak koncipovaných sociologických analýz, jež by se věnovaly analýze jiných složek či indikátorů religiozity.
- <sup>3</sup> Nejedná se samozřejmě o jediný faktor. Náboženská skladba populace závisí nejen na generační reprodukci, ale např. také na faktoru migrace.
- <sup>4</sup> Data ze standardních kvantitativních výzkumů religiozity z českého prostředí neumožňují tuto souvislost náležitě zkoumat. Ani naše ana-lýza proto roli prarodičů nezahrnuje.

- <sup>5</sup> Kelley a De Graaf [1997] výslovně uvádějí, že studie, které opomíjejí ná-boženský kontext příslušné národní společnosti, vedou při své snaze o zachycení důležitosti rodičovské socializace k zavádějícím výsled-kům.
- <sup>6</sup> Dodejme, že konstatováním této skutečnosti nemíníme redukovat vysvětlení současné náboženské situace v ČR na důsledky působení komunistického režimu. V tomto smyslu reflektujeme kritiku, kterou vznesl např. Tížik [2011]. „Komunistický faktor“ nicméně představuje při zkoumání námi vymezené problematiky důležitý činitel, který není možné opomíjet či podceňovat.

- <sup>7</sup> Zatímco Lužný s Navrátilovou [2001], Spousta [2002] i Laudátová s Videm [2010] pracují s daty z EVS 1991, 1999 či 2008, užívají Řeháková [2009] a Tichý s Vávrou [2012] údaje z projektu ISSP 1998 a 2008 (druzí jmenovaní pracují primárně s daty z českého výzkumu „Distinkce a hodnoty 2008“). Co se týče analýzy kohort, aplikují jednotliví autoři odlišné kategorizace respondentů podle věku, což v konečném důsledku přináší odlišné výsledky.
- <sup>8</sup> Pro tuto interpretaci hovoří i Tomkova analýza [Tomka 1998 b].
- <sup>9</sup> Jak autorka upozorňuje, v případě jedinců s vyšším vzděláním je aktuální náboženská víra jedince často výsledkem volby spíše než plodem přenosu rodinné tradice z rodiče na potomka [Řeháková 2009].
- <sup>10</sup> Jsme si vědomi mnohovýznamovosti pojmů sekularizace a desekularizace. V tomto textu jich užíváme v jednoduchém, deskriptivním smyslu. Sekularizace tak odkazuje k procesu oslabování religiozity, zatímco desekularizace označuje proces, v němž religiozita v populaci posiluje.
- <sup>11</sup> Výpovědi o náboženském vyznání respondenta a jeho rodičů v čase jeho dětství mohou podléhat určitému zkreslení v důsledku nutnosti vzpomínat na skutečnosti časově vzdálené (zejména u starších osob). Přesto pokládáme daný postup za legitimní. Validita restrospektivních indikátorů byla úspěšně testována například v Iannaccone [2003].
- <sup>12</sup> Jednalo se o proměnné q20, q21, q22, q23 a s26 v kategoriích: římsko-katolické; českobratrské evangelické; československé husitské; ostatní křesťanské; ostatní mimokřesťanské a žádné.
- <sup>13</sup> Důvod této naší volby je dvojitý: 1) podíl věřících mimo dominantní římskokatolické (ŘK) vyznání je v české populaci velmi malý (v censu 2001 se k náboženskému vyznání mimo ŘKC hlásilo necelých 6 % z celkové populace), z čehož plyne i velmi omezený počet mezidenominačních/ mezikonfesionálních přesunů (konverzí); 2) z hlediska procesu sekularizace je klíčový posun mezi skupinami „s vyznáním“ a „bez vyznání“.
- <sup>14</sup> Jak uvádíme dále v textu, z dřívějších výzkumů [např. Wilson, Sherkat 1994] je zřejmé, že primárně nábožensky socializační vliv matky je výrazně silnější oproti otci. Tento fakt potvrzují i data z Tabulky 1.
- <sup>15</sup> Proměnné q24, q25, q26 a s27 s kategoriemi: nikdy; méně než jednou ročně; asi jednou nebo dvakrát za rok; několikrát za rok; asi jednou za měsíc; 2 až 3 krát za měsíc; skoro každý týden; každý týden a několikrát za týden.
- <sup>16</sup> Dotazník ISSP nabízí u otázky po četnosti participace na náboženských obřadech 9 variant odpovědí. Naše volba kritéria participace alespoň 1x měsíčně vyjadřuje kompromis mezi striktní (katolickou) normou (každý týden) a tzv. sváteční návštěvností (několikrát za rok).
- <sup>17</sup> Věkové kategorie jsou konstruovány dle věku respondenta 11 let, protože dotazník ISSP 2008 obsahuje otázku q26 – Jak často jste navštěvoval(a) náboženské obřady, když Vám bylo 11 nebo 12 let?
- <sup>18</sup> Model 1 zahrnuje jako vysvětlující proměnnou pouze matčin světový názor, v Modelu 2 jsou zastoupeny světové názory obou rodičů.
- <sup>19</sup> Hodnoty konstant jsou hodnotami pravděpodobnosti socializace potomka s náboženským vyznáním v případech, kdy jsou vysvětlující proměnné na hodnotách svých referenčních kategorií, tj. matka bez vyznání (M1) a oba rodiče bez vyznání (M2). Tyto hodnoty (0,024 a 0,019) můžeme považovat za věcně nevýznamné.
- <sup>20</sup> Aktéři mimo nukleární rodinu mohli případně ovlivňovat primární socializaci prostřednictvím vlivu na rodiče.
- <sup>21</sup> Pro sledování vlivu generačního zasazení na intragenerační transmisí, tj. pro užití kohortní analýzy, nejsou pro ČR dostupná kvantitativní data sebraná před rokem 1990.
- <sup>22</sup> Nízká míra intergenerační konverze vyplývá již z nízkých hodnot konstant v tabulce 1.
- <sup>23</sup> V návaznosti na koncept homogamie indikujeme náboženskou homogamii význam, který mělo náboženství v životech rodičů. Proto je 2. model rozdělen na dvě části: pravděpodobnost dekonverze v případech nábožensky heterogamních rodičů (M2a) a v případech nábožensky homogamních rodičů (M2b).
- <sup>24</sup> Přřazení respondenta do věkové kohorty je indikováno jeho věkem 10 let. Ovšem dotazníková otázka se ptá po náboženském vyznání v dětství. Proto nelze indikovat přesné hranice mezi sousedními kohortami.
- <sup>25</sup> Připomeňme, že podle pravidla homogamie indikujeme náboženskou homogamii rodičů význam, který mělo náboženství v jejich životech.
- <sup>26</sup> Absolutní četnosti potomků s otci bez náboženského vyznání jsou v některých kohortách <5, proto považujeme křivku M2a spíše za informativní a nebudou interpretovány její přesné hodnoty.
- <sup>27</sup> Do vzorce nebyly zahrnuty podíly konvertovaných pro jejich nízké hodnoty, a tedy i věcnou nevýznamnost.